

Eruditio, virtus et constantia

Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére

I. KÖTET

Azonos történelmi tárgyú iskoladrámák a német és magyar jezsuita színpadon: Hunyadi László és Hunyadi Mátyás

A német jezsuita színpadon előadott magyar történelmi tárgyú iskoladrámák forrásainak módszeres számbavétele, első bemutatása és toposzkészletének vizsgálata után¹ most arra teszek kísérletet, hogy összevegyem egymással a német és magyar jezsuiták által játszott azonos tematikájú Hunyadi-darabokat. Az összevetést indokolja a kora újkori jezsuita színház nemzetközi tájékozódása, a drámatémák, szövegek és programok kiterjedt csereforgalma, a darabok túlnyomó többségének latin nyelvűsége,² továbbá az, hogy még mindig keveset tudunk arról, hogyan ment végbe a szövegek szerveződése és a korábbi drámaszövegek, programok ismételt felhasználása új összefüggésben.

Az e kérdések iránti érdeklődés kezdetét jelzi, hogy a magyarországi jezsuita iskolai színjátszás forrásait összegyűjtő³ Staud Géza 1988-ban összevetette a magyar és a német jezsuita iskolai színpad török tárgyú darabjait, s felhívta a figyelmet néhány fontos különbségre.⁴ Nagy Júlia 2002-ben Jean-Marie Valentin repertóriumára⁵ nyomán megvizsgálta a magyar és a német darabok témarendjét, magyarázatot keresett az azonos témájú darabok eltérő időbeli elterjedésére, mérlegelte az esetleges szövegátvételek, szemlélet- és értékrendbeli különbségek kutatásának lehetőségét, s összevetette egy 1702-ben Kolozsváron és egy ugyanebben az évben Münchenben előadott Hunyadi Mátyás-darab szövegét. A néhány példa alapján levont általánosító következtetése szerint az azonos történelmi témák ugyanazt a jelentést hordozzák Magyarországon és külföldön.⁶ A szélesebb forrásanyagra kitékintő, módszeres vizsgálat azonban tanúsította, hogy a jezsuita

¹ TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva, *Magyar történelmi tárgyú iskoladrámák a német jezsuita színpadon*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2007, 343–387; Gábor TÜSKÉS – Éva KNAPP, *Die ungarische Geschichte im lateinischen Jesuitendrama des deutschsprachigen Kulturraums*, Archivum Historicum Societatis Iesu, Vol. 78, Fasc. 155, January–June 2009, 57–120; KNAPP Éva – TÜSKÉS Gábor, *Magyar történelmi tárgyú iskoladrámák a német jezsuita színpadon*, in Uőik, *Sedes Musarum. Neolatin irodalom, tudománytörténet és irodalomelmélet a kora újkori Magyarországon*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009, 301–343, 409–428.

² Ruprecht WIMMER, *Neuere Forschungen zum Jesuitentheater des deutschen Sprachbereiches. Ein Bericht (1945–1982)*, Daphnis, 1983, 585–692 (itt: 597–598).

³ STAUD Géza, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai*, I–III, 1561–1773, Bp., MTA, 1984–1988; H. TAKÁCS Marianna, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai*, IV, *Mutatók*, Bp., MTA, 1994.

⁴ Géza STAUD, *Die Türkenkriege auf der Schulbühne der Jesuiten (1683–1700)*, in *Laurus Austriaco-Hungarica*, hrsg. von Béla KÖPECZI, Andor TARNAI, Bp. – Wien, Akadémiai – Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1988, 181–192; vö. továbbá HOPP Lajos, *Bécs és Buda felszabadítása a lengyel iskoladrámákban*, in *Iskoladráma és folklór. A noszvajai basonló című konferencián elhangzott előadások*, szerk. PINTÉR Márta Zsuzsanna, KILIÁN István, Debrecen, KLTE Néprajzi Tanszék, 1989 (Folklór és Etnográfia), 67–79.

⁵ Jean-Marie VALENTIN, *Le théâtre des jésuites dans les pays de langue allemande*, I–II, Stuttgart, Hiersemann, 1983–1984.

⁶ NAGY Júlia, *Keresztény Herkulesek*, in *School and Theatre in the Past and Nowadays – Az iskolai színjátszás múltja és jelene*, ed. by KEDVES Csaba, NAGY Júlia, Miskolc, Gradatio, 2002 (CD-Rom).

színjátszáson belül számos különböző törekvés élt egymás mellett ugyanabban az időben, s a jelenségegyüttes uniformizálása történetietlen.⁷ Egy-egy téma megjelenése, sőt maguk a programok sem árulják el feltétlenül, hogy egy adott tárgy milyen jelentést hordozott az eredeti kontextusban.⁸ Ugyanannak a történeti témának számos különböző értelmű feldolgozása készülhetett.

A magyar történelmi tárgyú darabokról szóló monográfiában Varga Imre és Pintér Márta Zsuzsanna feltételezte, hogy a neves külföldi jezsuiták magyar tárgyú darabjai felértékeltek és más rendtartományokban is ismertté tették a magyar történelem alakjait.⁹ Bár a vizsgálatból kizárták a külföldön előadott magyar tárgyú darabokat, felvetették ezek kutatásának lehetőségét.¹⁰ A magyar nyelvű drámaszövegek közelmúltban megjelent szövegkiadásai rendszeresen utalnak e szövegek külföldi, köztük német jezsuita forrásaira.¹¹

Korábban összesen harminckilenc magyar történeti tárgyú jezsuita programot és teljes drámaszöveget vettünk számba a német nyelvterületről. Bevontunk a vizsgálatba kilenc, úgynevezett *magyar vonatkozású* darabot, melyek szerepei között magyarok is felbukkannak, de a cselekmény középpontjában nem a magyar történelem alakjai, eseményei állnak. Világossá vált, hogy 1575-től 1773-ig folyamatos volt a magyar történeti tárgyú darabok előadása a német nyelvterületen. Magyarországról az első történeti tárgyú jezsuita dráma tizenkét évvel későbből, 1587-ből ismert; az utolsó a rend feloszlásának évéből maradt fenn.¹² A legtöbb magyar történeti tárgyú darabot az 1610-es és 1620-as években, 1680–1720 között, valamint az 1750-es, 60-as években játszották a német jezsuiták.¹³ Összesen harminchét helyen adtak elő ilyen tárgyú színjátékokat, ami a hetvenhét játszóhelynek közel a felét teszi ki. Magyarországon a negyvennégy jezsuita középiskola közül negyvenkettőben mutattak be magyar történeti tárgyú darabot.¹⁴

A német jezsuita színpadon előadott magyar történeti tárgyú drámák fennmaradt szövegei kivétel nélkül latin nyelvűek. A programok többsége vegyes, latin és német nyelvű, de van néhány teljesen latin, illetve német nyelvű program is a forrásanyagban.¹⁵ A tematikus arányok nagy vonalakban megegyeznek a magyarországi anyagéval, a részletekben azonban számos különbség található. A drámák nagy része a középkori és a török kori magyar történelemről szól, a közelmúlt és a jelen eseményei alig kerülnek színpadra, s a témák túlnyomó többsége ismétlődik.¹⁶ A magyar történeti tudatot formáló, kiemelkedő események és személyiségek közül több egyáltalán nem jelent meg. Az azonos vagy közel azonos arányban reprezentált személyek és események köre korlátozott.¹⁷

A témarend, a felhasznált forrásanyag és a feldolgozás módja tekintetében számos különbség található a német és a magyarországi anyag között. A történeti tények mellett számos fiktív sze-

⁷ TÜSKÉS – KNAPP, *Magyar történelmi tárgyú iskoladramák...*, i. m.

⁸ WIMMER, i. m., 606, 669–670.

⁹ VARGA Imre – PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Történelem a színpadon. Magyar történelmi tárgyú iskoladramák a 17–18. században*, Bp., Argumentum, 2000, 213.

¹⁰ *Uo.*, 6, 216.

¹¹ Ld. a *Régi Magyar Drámai Emlékek. XVIII. század* című sorozat köteteit.

¹² VARGA – PINTÉR, i. m., 47.

¹³ Vö. TÜSKÉS – KNAPP, *Magyar történelmi tárgyú iskoladramák...*, i. m., 347–348.

¹⁴ *Vö. uo.*, 348.

¹⁵ *Vö. uo.*, 348–349.

¹⁶ VARGA – PINTÉR, i. m., 213; TÜSKÉS – KNAPP, *Magyar történelmi tárgyú iskoladramák...*, i. m., Forrásjegyzék.

¹⁷ Vö. TÜSKÉS – KNAPP, *Magyar történelmi tárgyú iskoladramák...*, i. m., 351–354.

replőt, cselekményrészletet, mitikus és legendai eredetű elemet, jelképes értelmezést, szimbolikus identitásképző motívumot és a nemzeti önértelmezést érintő retorikai toposzt vonultatnak fel a német jezsuiták, s előfordul a magyar történeti események összekapcsolása a helyi történeti hagyományokkal. Többször a chorus jelzi a darab cselekményével párhuzamos magyar eseményt, máskor a prologus világít rá a tárgy magyar összefüggéseire. A magyar történelem itt kirajzolódó képe erősen szelektív, gyakran torzít a történeti hűség rovására, s ez a torzítás több esetben szándékosság következménye.

Első lépésben újraolvastam a magyar és a német jezsuiták által előadott azonos témájú darabok forrásanyagát, s igyekeztem megtalálni az összehasonlítható cselekményelemeket, motívumokat. A következő lépésben kidolgoztam a forráscsoportok kiválasztásának szempontjait. A kiválasztásban a tárgy azonossága mellett a darabok szerkezetét és a cselekmény menetét vettem figyelembe elsősorban. Az összevetésbe bevont források kapcsolathálózata, a kölcsönzések iránya, módja rendkívül változatos, ezért úgy döntöttem, hogy a szövegeket és programokat tematikus csoportonként vizsgálom.

Hunyadi László, München 1697 – Kolozsvár? 1747?

A müncheni jezsuita kollégium retorika osztályának tanára, a drámaírói munkásságáról ismert Michael Mischon (Michon)¹⁸ szerezte azt az *Actio in Ladis[laum] Corvinum Decantatissimj Herois. Huniadis Filium* című színdarabot, melyet a retorikai osztály 1697. március 15-én adott elő iskolai gyakorlatként (*exercitium scholasticum*). A dráma teljes kéziratot szövege ismert, s összehasonlítható egy Magyarországon fennmaradt, szintén latin nyelvű kéziratot szövegével (*Ladislaus Hunyadi*). Az utóbbi darabbal Szörényi László foglalkozott részletesen.¹⁹ Feltételezése szerint az íráskép alapján 18. századi, magyarországi jezsuita, ismeretlen szerzőjű, pozsonyi tulajdonosi bejegyzést tartalmazó, szegedi közgyűjteményben őrzött tragédiát Kolozsváron adták elő 1747-ben. Okfejtése alapján elfogadom, hogy a kézirat egy 18. századi jezsuita²⁰ iskoladráma szövegekönyve lehet, s lehetségesnek tartom azt is, hogy a darabot Kolozsváron adták elő 1747-ben.²¹ Közvetve ezt látszik megerősíteni, hogy a szegedi szövegekönnyvvel összehasonlítható Mischon-darabot március 15-én (valószínűleg Hunyadi László 1457. március 16-i lefejezésére emlékezve) adták elő

¹⁸ 1694–1699 között volt retorikatanár Münchenben, az 1695–1725 közötti időszakból összesen nyolc iskoladramája ismert. Vö. KNAPP – TÜSKÉS, *Magyar történelmi tárgyú iskoladramák...*, in *Sedes Musarum...*, i. m., 319.

¹⁹ SZÖRÉNYI László, *Ismeretlen jezsuita latin tragédia Hunyadi Lászlóról*. Bessenyei György tragédiájának forrása, Irodalomtörténeti Közlemények, 1989, 683–705; Uő, *Ismeretlen latin jezsuita dráma Hunyadi Lászlóról*, in *Iskoladráma és folklór...*, i. m., 53–66. – Kötetben: Uő, *Ismeretlen latin jezsuita dráma Hunyadi Lászlóról*, in Uő, *Studia Hungarologica. Tanulmányok a régi magyar és neolatin irodalomról*, Bp., Kortárs, 1999, 84–96.

²⁰ A forrásszöveget kísérő egykorú megjegyzések jezsuita szerzősége utalnak, így például a darab végén a jezsuita rend jelmondatának rövidítése („O.A.M.D.G.”). Másrészt a pozsonyi tulajdonosi bejegyzés („Ex Libris Davidis Marton de Meszlen. Posonii di 13a Martij, Anno 1791”) nyomán feltételezett pozsonyi játszóhelyen a jezsuita iskolában a grammatisták által 1749-ben előadott Hunyadi László-darabról („Ladislaus Corvinus” STAUD, *A magyarországi jezsuita...*, i. m., I, 430.) nem deríthető ki közelebbi. A pozsonyi kollégium 1749. évi történetére vonatkozó forrásadatok hiányoznak. Ladislaus LUKÁCS, *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I.*, II, 1601–1640, Roma, Institutum Historicum S.I., 1982; IX, 1748–1760, Roma, Institutum Historicum S.I., [1994].

²¹ A 18. századból több jezsuita Hunyadi László-előadás ismert, ezeket felsorolja SZÖRÉNYI, *Ismeretlen latin jezsuita...*, i. m., 61; vö. még VARGA – PINTÉR, i. m., 117–119.

a müncheni retorika osztály tanulói – éppúgy, ahogy ötven évvel később Kolozsvárott is márciusban vitték színre a drámát.²²

Szörényi László feltételezi azt is, hogy a kolozsvári darab szerzője esetleg Jósza István volt,²³ s a mű forrásként szolgált Bessenyei György *Hunyadi László* (1767) című tragédiájához.²⁴ A szerzősége vonatkozó feltételezést azonban semmi nem igazolja; 1747-ben Jósza nem élt a kolozsvári kollégiumban. 1747-ben Kolozsvárott tevékenykedett az iskoladráma-fordítóként ismert Lestyán Mózes, aki a grammatistákat oktatta;²⁵ ők azonban ebben az évben az *Anacharsis Scythia* című drámát adták elő. Lestyán szerzősége tehát aligha feltételezhető a darabbal kapcsolatban. A kolozsvári retorika osztály tanára ekkor Dobra László volt, akinek néhány verses és prózai munkája ismert.²⁶ Így például 1747-ben Kolozsváron liber gradualis-ként jelent meg a Szinnyei József²⁷ által neki tulajdonított, *In idola orbis terrarum actio* című kiadvány.²⁸ A címben olvasható „actio” kifejezés itt nem drámatörténeti értelemben veendő; pusztán tagolási egységet (fejezet, rész) jelöl, amivel a szerző tíz részre osztotta a pogány vallásokról írott prózai értekezést.²⁹

A kolozsvári dráma kapcsolatát Carolus Kolczawa cseh jezsuita 1703-ban, Prágában nyomtatásban is megjelent Cillei-tragédiájával ugyancsak Szörényi László tisztázta. Következtetése szerint a két darabnak az eltérő tartalom miatt nincs köze egymáshoz; Kolczawa darabját valószínűleg egy 1741-ben Pozsonyban előadott darabbal lehetne összevetni, de ennek szövege ismeretlen.³⁰

A darabok előadási körülményeihez tartozik, hogy a bemutató valószínűleg egyik játszóhelyen sem volt nyilvános. A müncheni prologus megjegyzése szerint az előadói gyakorlat³¹ hely-

²² „Rhetores tribus primis mensibus totidem in Scena lusere Corvinos. [...] Tertio [azaz harmadikként a harmadik hónapban, márciusban] denique Ladislaum itidem Corvinum ob Ulrici Cillejo Comititis caedem in jus vocatum.” STAUD, *A magyarországi jezsuita...*, i. m., I, 272.

²³ SZÖRÉNYI, *Ismeretlen jezsuita latin...*, i. m.; Uő, *Ismeretlen latin jezsuita...*, i. m.

²⁴ Szörényi szerint ezt a feltételezően Kolozsvárhoz kötött darabot mutatták be Komáromban (1747, 1750), Pozsonyban (1749), Lőcsén (1751). SZÖRÉNYI, *Ismeretlen jezsuita latin...*, i. m., 683; továbbá Nagybanán (1751) és Esztergomban (1770). Varga – Pintér a felsorolt játszóhelyen előadott darabok szövegének hiányában az állítást merészen tartja. VARGA – PINTÉR, i. m., 119. Véleményüket osztom.

²⁵ „Professores inferiorum scholarum [...] M. Moyses Lestyán, grammata, socius catechistae valachii.” – 1747-ben a kolozsvári kollégiumban több, írói tevékenységéről ismert jezsuita élt, így Tolvay Imre, Gyalogi János és Kaprinai István. A poésist tanulók tanára Adamus Nyőrő [!] volt. LUKÁCS, i. m., VIII, 1734–1747, Roma, Institutum Historicum S.I., 1994, 807–808.

²⁶ Uő, 808; Dobra László nem fordult meg sem a szöveg tulajdonosi bejegyzésének készítése helyén (Pozsony), sem mai őrzési helyén (Szeged). Ladislaus LUKÁCS, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*, Pars I, Roma, Institutum Historicum S.I., 1987, 247.

²⁷ Vö. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, II, Bp., Hornyánszky, 1893, 934.

²⁸ Vö. *Magyarország bibliographiája 1712–1860*, VII, Pótlások Petrik Géza *Magyarország bibliographiája 1712–1860 c. műveiből, 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok*, szerk. PÁVERCSIK Ilona, Bp., OSZK, 1989, 225.

²⁹ A használt példány jelzete: BEK Fa5756.

³⁰ Carolus KOLCZAWA, *Vindex livor sui ultor seu Ulricus Cilli*, in Uő, *Exercitationes dramaticae*, I, Pragae, 1703, 211–399. SZÖRÉNYI, *Ismeretlen latin jezsuita...*, i. m., 60. – Egy 1710-ben, az eichstätti jezsuitáknál bemutatott Cillei-darab programját Alszeghy Zsolt Carolus Kolczawa darabjával hozta összefüggésbe. ALSZEGHY Zsolt, *Magyar tárgyú latin jezsuitadramák*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 1911, 99–114; vö. STAUD, *A magyarországi jezsuita...*, i. m., I, 422.

³¹ Retorikai gyakorlatra utal a prologus vége felé tett megjegyzés: „Conati ergo sumus tum ad imitationem Ciceronis in Catilinam, tum ad normam faciliorem oratoriae facultatis hoc scholasticum exercitium elaborare, et ne suo illi.”

színe az „oratorium nostrum” volt. Kolozsvárott sem évváró előadásként vitték színre a darabot;³² tudjuk, hogy az év első három hónapjában a rétorok által havonként előadott színpadi játékok közül ez a harmadik volt.

A két kézirat közös formai sajátossága, hogy folyamatosan színpadi utasítások kísérik a szöveget. Így például mindkét játszóhelyen felmutatták az első jelenetben azt a véres kardot, mellyel Hunyadi László megölte Cillei Ulrikot.³³ A müncheni kézirat előadói utasításai között – ellentétben a kolozsvárral – gyakoriak a retorikai és irodalomelméleti kifejezések, melyekkel a diákok tudatos megszólalását kívánták elősegíteni: „repetitio”, „captat. benevol.”, „allocutio” (14v), „sententia” (15r), „distrib.” (15v), „obiectio” (16v), „conclusio” (17v), „difficultate rei” (18r) és „gradatio” (24r).

A közös téma, a Cilleit megölő Hunyadi László törvény elé idézése és elítélése a müncheni előadásban kiegészült egyrészt az apa, Hunyadi János dicsőségének bemutatásával, másrészt az esküszegő V. László király halálának bejelentésével, és a hivatkozással a Divina Nemesis-re.³⁴ A történeti események ilyen részletezése valószínűleg csak külföldön, idegen környezetben volt fontos; Magyarországon ezek köztudott tények lehettek. Közös sajátosság az is, hogy egyik dráma sem jelez konkrét forrást; a kolozsvári előadás argumentuma végén az „Ita passim rerum Hungaricarum Annales” megjegyzés olvasható. Egyetértek Szörényi Lászlóval, aki szerint ez a forrás szinte bizonyosan Bonfini *Rerum Ungaricarum decades*-e lehetett.³⁵

A két előadás közös gyökereit bizonyítják a darabokat meghatározó további sajátosságok. Mindkét esetben a Cillei- és a Hunyadi-párt állt szemben egymással. Közös céljuk, hogy meggyőzzék az ellentétes érdekek között ingadozó V. László királyt, ami kiváló retorikai gyakorlat lehetett. A cél elérése érdekében hosszabb-rövidebb érvelő oratiók hangzottak el a Hunyadiak ellen, illetve mellett. A monologizáló megszólalások és a színpadi cselekmény kombinációja a deklamáció és az iskoladráma közötti, nem túl nagy számban ismert átmeneti formaként jellemzi a két darabot.

Műfaji meghatározásként Münchenben az „actio” kifejezést használták, a magyarországi darabot a „tragoedia” elnevezéssel illették az argumentumban. Az „actio” megnevezés Münchenben – a prologust követően az iskoladrámákban szokásos tagolás helyett – a tizenhét szereplő nevével elkülönített, harminckét egyéni megszólalást (deklamáció) jelentett. A magyarországi szövegben az argumentum után felsorolják a szerepeket, majd következik a három actusból, azokon belül eltérő számú (10 – 9 – 11) scénából álló darab, melyhez nem kapcsolódott semmiféle közjáték, előjáték vagy epilógus.

Münchenben a „megszólalások” ritkábban alakultak át dialógusokká, mint Magyarországon. A deklamálók először tizenhatszor egy-két mondatban röviden, majd ugyanennyiszer hosszabban, oratio jelleggel beszéltek. A cselekmény folyamatosságát a rövid megszólalások biztosították azzal, hogy szorosabbra vonták, összefogták az eseményeket. A leggyakrabban (kilencszer) V. László, Hunyadi László (négyyszer), Hunyadi Mátyás (háromszor), Gara László és Vitéz János, váradi püspök (két-két alkalommal) szólalt meg. A további szerepek alakítóinak egy-egy megszólalás jutott. Valószínű, hogy ily módon juthatott szóhoz mindegyik rétor tanuló. A magyarországi darabban monológként értékeltük azokat a szövegrészeket, ahol a „solus” jelzés olvasható. Így

³² Az évváró előadás címe Godofredus Buillionis volt. STAUD, *A magyarországi jezsuita...*, i. m., I, 272–273.

³³ München: „ferrum Regi ostendit” 15r; Kolozsvár: „Rubentem ostendit gladium” 3.

³⁴ A jus talionis emlegetése abban az értelemben, hogy Hunyadi László sorsa Cillei megölését követően egy év múlva teljesedett be, s Hunyadi hitszegő lefejezése után V. László király sem élhetett tovább.

³⁵ Decas III, liber VIII. SZÖRÉNYI, *Ismeretlen latin jezsuita...*, i. m., 60.

beszért V. László háromszor, Hunyadi László és Rozgonyi Sebestyén két-két, valamint Gara László és Gara Zsigmond egy-egy alkalommal.

Mindkét színdarab főszereplője V. László király, aki az intrikáktól befolyásolva vérpadra küldte Hunyadi Lászlót.³⁶ Münchenben nem volt külön szereposztás; az ott elkülöníthető tizenhét szerepből összesen hat ismétlődik a nyolc szerepre méretezett magyarországi darabban: László király, Gara László, Bánfy Pál, Hunyadi László, Hunyadi Mátyás, Rozgonyi Sebestyén és Gara Zsigmond.

A pártok egymás elleni intrikáját bemutató darabok tartalma és cselekménysora egyaránt közel áll egymáshoz. Mindkét színdarab alaphelyzete azonos: Hunyadi László megölte Cillei Ulrikot, a király vérrokonát. Sajátos, ugyanakkor az eltérő földrajzi környezet miatt érthető vonás, hogy a magyarországi tragédia Hunyadi László monológjával indul, melyet kezében véres karddal ad elő Cillei bűneiről és saját, tetteivel kapcsolatos kételyeiről. Münchenben ugyanilyen az alaphelyzet bemutatásának színpadi megoldása: először röviden V. Lászlótól, majd hosszabban Hunyadi László ellenségétől, Gara Lászlótól tudjuk meg az előtörténetet. A történet mindkét darabban a király ígéretével folytatódik, azaz hogy nem kíván bosszút állni. A sikeres intrikusok végül mégis elérik céljukat, Hunyadi László elítélését, majd a későn jövő kegyelmi határozat rádöbbsenti a királyt tette politikai súlyára. Alapvetően eltérnek azonban V. László szerepének tartalmi összetevői. Míg Münchenben a két ellentétes tábor érveit meghallgatva, ám lelki tusa nélkül dönt a király, a magyarországi darabban nemcsak Hunyadi László, hanem mások, például Rozgonyi és a király is hosszasan tépelődnek, mi lenne a helyes döntés.

Az összevetésre három monologikus részt választottam ki, melyek közös tartalma a következőkben összegezhető:

München 1697

Gara László prólógus utáni hosszú megszólalása
(14r–14v)

Kolozsvár 1747

Gara László, Actus I, scena 7
(23–25)

Mindkét monológ erős érzelmekkel töltött, a felkiáltó kérdések száma különösen nagy, a nyelvi megformálás hasonló. Értesülünk az intrikus Gara motivációjáról, aki nem tudja elviselni, hogy a Hunyadiak „legyőzzék” törekvéseit; Hunyadi László szerint bajkeverő, aki dicstelen tetteivel a király ellen vétett; erre hivatkozva igyekszik bizonyítani a felségsértést, és bevádolni Hunyadi Lászlót a királynál.

*Rozgonyi Sebestyén egyetlen,
hosszú megszólalása*
(18v–19v)

*Rozgonyi Sebestyén, Actus II,
scena 8 és Actus III, scena 4*
(50–51, 64–66)

A monológok közös jellemzői az érzelmekkel teli felkiáltások és az optativus használata (például: bárcsak emlékezne a király a Hunyadi-ház érdemeire). Rozgonyi kifejti a baj (calumnia) nagyságát (így a Hunyadiak ellenségeinek elszántságát és a Hunyadi Lászlóra váró ítélet súlyát), hangoztatja Hunyadi László ártatlanságát; majd elítéli a nem kellő körültekintéssel döntő királyt.

³⁶ Vö. még SZÖRÉNYI, *Ismeretlen jezsuita latin...*, i. m., VARGA – PINTÉR, i. m., 118.

(Hunyadi) Corvin László két megszólalása
(közte László rövid szövege)
(21v–22v)

Hunyadi László, *Actus III, V.*
scena 7
(78–81)

A végveszély közvetlen előérzetében, érzelmekkel töltött, költői kérdésekben és felkiáltásokban gyakori megszólalások. Hunyadi László hangsúlyozza a baj nagyságát, a végveszély előérzetét, ártatlansága védelmét; hangoztatja Fortuna, Nemesis és Fama (München), illetve Fatum, Patria és Numen hatalmát.

Mindez mutatja a két darab szoros tartalmi, funkcionális és szövegbeli kapcsolatát, s valószínűk tartom, hogy mindkettő egyetlen közös „ős”-darabra mehet vissza. Ugyanakkor nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy a magyarországi darab Michael Mischon (Michon) *Actio in Ladislaum Corvinum* című müncheni drámája ismeretében készült.

Hunyadi Mátyás, Kolozsvár 1702 – Landshut 1719

Hunyadi Lászlóhoz hasonlóan László öccséről, Mátyásról is több drámát adtak elő a jezsuiták, Magyarországon éppúgy, mint a német nyelvterületen.³⁷ A viszonylag jelentős számú előadás-adat ellenére a fennmaradt szövegek és programok száma elenyésző.³⁸ E témakörben különösen kedvelt tárgy volt Hunyadi Mátyás kiszabadulása a cseh király fogságából, és azt követő királlyá választása.

1702-ben Kolozsváron adták elő a *Matthias Corvinus e captivo Pogebracchii Bohemiae regis gener factus* című darabot.³⁹ Már a latin–magyar nyelvű nyomtatott program kétnyelvű címe (*Connubium honoris seu Matthias Corvinus e captivo Bohemiae Regis Gener. Hunyadi Matyas a Tsebek Királynának Veje*) sejteti, hogy nem csupán Mátyás kiszabadulását, hanem – a jezsuitáknál szokatlan módon – házasságkötését is színre vitték.⁴⁰ A darabot a kolozsvári nemesi konviktus, a Szent József szeminárium és a jezsuita gimnázium tanulói adták elő Bánffy Anna és Székely Ádám házasságkötése tiszteletére. A cseh királylány alakját az ekkor parvista Mikes Kelemen, a nemesi konviktus lakója játszotta.⁴¹ Valószínű, hogy e gondosan színre vitt előadás szövegének ismeretében adták elő 1772. december 30-án a budai jezsuita színpadon a retorika osztály tanulói⁴² a *Matthias Corvinus* című

³⁷ VARGA – PINTÉR, *i. m.*, 119–131; TÜSKÉS – KNAPP, *Magyar történelmi tárgyú iskoladrámák...*, *i. m.*; TÜSKÉS – KNAPP, *Magyar történelmi tárgyú iskoladrámák...*, in *Sedes Musarum...*, *i. m.*

³⁸ VARGA – PINTÉR, *i. m.*, 120–122, 131; KNAPP – TÜSKÉS, *Magyar történelmi tárgyú iskoladrámák...*, in *Sedes Musarum...*, *i. m.*, 410–428 (A magyar történelmi tárgyú német jezsuita drámák forrásjegyzéke).

³⁹ STAUD, *A magyarországi jezsuita...*, *i. m.*, I, 248. – Staud nem ismerte a nyomtatott programot.

⁴⁰ Claudiopoli, 1702.

⁴¹ „Catharina Regis Bohemiae filia – Clemens Mikes, Praenobilis Siculus ex Tribus Sedibus. Parvista e Convictu Nobilium”. *Jezsuita iskoladrámák (Ismeretlen szerzők). Programok, színlapok*, szerk. VARGA Imre, Bp., Akadémiai – Argumentum, 1995 (Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. század, 4/2), 953–960 (itt: 958); vö. VARGA – PINTÉR, *i. m.*, 120–122; PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Mikes a kolozsvári jezsuita kollégiumban*, in *Irodalom, történelem, folklór. Mikes Kelemen születésének 300. évfordulójára a budapesti Mikes-konferencián elhangzott előadások*, szerk. HOPP Lajos, PINTÉR Márta Zsuzsanna, TÜSKÉS Gábor, Debrecen, Ethnica, 1992, 41–46.

⁴² A retorika osztály tanára az irodalmi munkásságáról nem ismert Josephus Pickl volt. LUKÁCS, *Catalogi personarum...*, *i. m.*, XI, 1770–1773, Roma, Institutum Historicum S.I., 1995, 145–146.

darabot.⁴³ Bár a két darab forráshivatkozása eltérő (1702: „Bonf. Rer. Ung. Dec. III. lib. IX.” – 1772: „Palma Not. Rer. Ung. Par. 2.”),⁴⁴ közvetlen kapcsolatuk a tartalmi párhuzamok alapján valószínűsíthető. Egyrészt a budai előadás szövege Kolozsváron maradt fenn, másrészt Budán a mindössze négy szereplő egyike a cseh király lánya, aki – ugyanúgy, mint a kolozsvári darabban – megszereti a rab Mátyást. Ehhez járul, hogy Mátyás mindkét dráma befejező részében egyszerre nyerte vissza szabadságát, vette feleségül a cseh királylányt és lett magyar király.⁴⁵

Az 1702-es kolozsvári Mátyás-dráma programja adta az ösztönzést Nagy Júliának, hogy a programot összevesse az ugyanezen évben Münchenben színre vitt *Matthias e captivo Rex* című előadás programjával.⁴⁶ A címek alapján azonosnak tűnő két darab cselekménye azonban jelentősen különbözik egymástól: a müncheni színpadon ugyanis a nyomtatott kétnyelvű program szerint egy „Cillei és a Hunyadiak”-drámát játszottak, melyben Mátyás csak a harmadik rész utolsó jelenetében válik központi figurává, amikor elfoglalni készül a trónt.⁴⁷ Nagy Júlia következtetése szerint a két eltérő témájú előadás mégis ugyanarról, tudniillik a providentia érvényesüléséről szól.⁴⁸ Az 1702-ben egymástól jelentős földrajzi távolságban színre vitt két darab programjainak összevetése Nagynál mechanikus választás következménye, ami egy sajátos előfeltevés-sorozat – a történeti témák csupán előkép-szerepet töltenek be; a magyar vonatkozásoknak nincs jelentőségük a jezsuita dráma üdvtörténeti perspektívája mellett; a történelem elveszíteni látszik funkcióját – bizonyítását szolgálta.⁴⁹

Az 1702-ben, Kolozsváron színre vitt Mátyás-darab véleményem szerint nem az 1702-es müncheni, hanem az 1719 szeptemberében Landshutban előadott, *Anastasis Gloriosa pressae Innocentiae seu Mathias Corvinus ex captivo Rex Hungariae* című darabbal vethető össze.⁵⁰ A két darab latin–magyar, illetve latin–német nyelvű programjának tanúsága szerint mindkét darab latin nyelvű címénck második, magyarázó részében megtalálható a témát pontosan meghatározó „[...] seu Matthias Corvinus e captivo [...]” nyelvi fordulat, s nemcsak a színdarabok tárgya, hanem forrásjelzése is azonos.⁵¹ Az ismeretlen szerzőjű mű színrevitelével⁵² mindkét helyen az adott tan-

⁴³ A latin nyelvű drámaszöveg őrzőhelye a kolozsvári Akadémiai Könyvtár, Ms 354, 119–125 ff. – A budai előadás-előadót Staud Géza nem ismerte. Vö. STAUD, *A magyarországi jezsuita...*, i. m., III, 103.

⁴⁴ Franciscus Carolus PALMA, *Notitia rerum Hungaricarum*, Pars I–III, Tyrnaviae, Typ. Coll. Acad. S. J., 1770, itt: Pars II, 225–306. Matthias I. Rex XXXV. A. C. MCCCCLVIII; 225–227, „Qua via electus Mathias?”

⁴⁵ Itt jegyzem meg, téves a megállapítás, mely szerint a szerelmi szál jelen volt az 1732. évi korponai piarista gimnáziumban színre vitt Mátyás-darabban is. A ‘Corvina’ néven fellépő szereplő ugyanis nem Mátyás király felesége volt. E néven édesanyját, Szilágyi Erzsébetet vitték színre. Vö. VARGA – PINTÉR, i. m., 122; *Inevitabilis fati sors olim in Mathia Corvino genuine declarata*, Budae, J. G. Nottenstein, [1731!]. (OSZK, Színháztörténeti Tár, argumentumok gyűjteménye, Pro 24.)

⁴⁶ NAGY, *Keresztény Herkulesek*, i. m., 18–21.

⁴⁷ „Pars III. [...] Scena X. Matthias procerum consilio a populo in Regem Hungariae deligitur. Matthias wird durch Einrathen der Hof-Herren vor den König in Ungaren erwöhlet.” [Franciscus Seidner], *Matthias e captivo Rex [...]*, (München), J. L. Straub, (1702), A₄v.

⁴⁸ NAGY, *Keresztény Herkulesek*, i. m., 21.

⁴⁹ Uo., 22.

⁵⁰ [Landshut], A. Michel, 1719.

⁵¹ 1702: „Bonf. Rer. Ung. Dec. III. lib. IX.” – 1719: „Bonfinius de rebus Hungaricis dec. 3tia”.

⁵² Varga Imre és Pintér Márta Zsuzsanna a kolozsvári iskoladráma lehetséges szerzőjeként Keresztényi Gáborra irányította a figyelmet. VARGA – PINTÉR, i. m., 121–122. Ugyanakkor a darab „rendező”-jének – Erdélyi Károlyra és Takács Józsefre hivatkozva – Újhelyi Ádámot tartották. Az Erdélyi Károlyra hivatkozó Pintér Márta Zsuzsanna szerint Újhelyi Ádám, a darab rendezője 1702-ben a retorikai osztály magistere volt. PINTÉR, *Mikes a kolozsvári jezsuita kollégiumban*, i. m., 44. Ez az adat nyilvánvalóan téves, mivel egyrészt 1702-ben a kolozsvári rezidencia iskolamesterei közül Keresztényi Gábor oktatta a reto-

intézmény oktatói munkáját reprezentáló díszelőadást valósítottak meg. Míg azonban Kolozsváron egy főúri házasságkötés alkalmának fényét emelte az előadás, Landshutban tanévzáró „nagy” előadásként játszották.

Ha eltekintünk a kolozsvári lakodalmi alkalomhoz kötődő szerelmi szálról, nyilvánvalóak a párhuzamos jelentéstartalmak. Mindkét játszóhelyen rendkívüli történelmi tárgyat kívántak megjeleníteni; azt, hogy egy börtönbe vetett fogolyból miként lesz király, azaz hogyan emelkedett Hunyadi Mátyás a legmélyebbről a legmagasabbra.⁵³ A történelmi témát mindkét helyen hatáson, az előadási alkalomhoz szabott módon egészítették ki a mitológikus, illetve bibliai eredetű elemek, melyek ugyan eltérnek egymástól, mégis pontosan illeszkednek a tárgyhoz. Kolozsváron az első kórusban a Scylla és Charybdis között hánykolódó Fortitudót, a második kórusban a labirintusból Ariadné által kivezetett szerelmet vitték színre. Landshutban a szerelmi szál és női szereplő nélküli előadásban az ószövetségi József-történettel állították párhuzamba Mátyás királyá emelkedését.

A kolozsvári és a landshuti színjáték szerkezeti elemei is jól összevethetők. Mindkét helyen három részes, jelenetekre tagolt kétkórusos előadást mutattak be, mely prologussal kezdődött és epilógussal ért véget. A prologus mindkét esetben előrevetítette a színpadi cselekményt („futurac Actionis Ideam exhibet”), melynek főszereplője Hunyadi Mátyás volt. A két program alapján valószínű, hogy vagy a korábbi előadás ihlette a későbbit, vagy mindkét előadás egy harmadik, korábbi dráma ismeretében készült.⁵⁴

A vizsgálat alapján megállapítható, hogy az eltérő történeti és színjátszó hagyományokkal rendelkező magyar és német nyelvterületen a források szórványos fennmaradása alapvetően meghatározza az összevetés lehetőségét. A következtetések azonban azt mutatják, hogy a munkát mégis érdemes volt elvégezni, mivel a két terület jezsuita oktatási intézményeiben előadott drámák kapcsolatrendszeréről többet tudtunk meg a korábbiaknál. A megvizsgált darabok révén az eredmények tézisszerűen a következők:

rika és a poéta osztály tanulóit. (Pogány András a syntaxist és grammatikát oktatta, a parva és a principia tanára pedig világi oktató volt.) LUKÁCS, *Catalogi personarum...*, i. m., VI, 1700–1717, Roma, Institutum Historicum S.I., 1993, 155–156. Másrészt Újhelyi Ádám 1702-ben Székelyudvarhelyen oktatta a grammatikát (LUKÁCS, *Catalogi generalis...*, i. m., Pars III, Roma, Institutum Historicum S.I., 1988, 1746.), s Erdélyi Károly hivatkozott munkájában le sem írta Újhelyi Ádám nevét. Az 1702. évben a kolozsvári jezsuita színpadra költött, tévesen Újhelyi Ádámmal összekapcsolt kiadások között ez az adat olvasható: „1702 [...] jún. a Comoediában a Rhetorika mesterének 39 Fr. 93 dr.”. Erdélyi további színpadi költségekről is közölt adatokat 1705-ből, 1712-ből és 1714-ből, de azok egyetlen esetben sem kötődtek meghatározott személyhez. ERDÉLYI Károly, *A kolozsvári r. kath. Főgymnasium története (1579–1898)*, in *A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló kolozsvári róm. kath. Főgymnasium értesítője az 1897–98. tanévről*, Kolozsvár, K. Papp Miklós, 1898, 5–141; itt: *A jezsuiták tantánya és nevelése. Iskolai drámájok. Belső szervezőtök című rész*, 32–36 (az idézett adat: 36); vö. még: TAKÁCS József, *A jezsuita iskoladráma (1581–1773)*, Bp., Pray Rendtörténeti Munkaközösség, 1937. Kereskényi Gábor irodalmi tevékenysége nem ismert, életútját ld. LUKÁCS, *Catalogus generalis...*, i. m., II, 709–710.

⁵³ A társadalmi emelkedés abszurd vonásának, hogy tudniillik nem csupán király lett a rab Mátyásból, hanem az őt fogva tartó király veje is, Landshutban nem volt aktualitása, s mivel ez a mozzanat nem illett a jezsuita iskoladráma szokásos összetevőibe, nem vitték színre.

⁵⁴ Kolozsváron a darab szereplői között találjuk a nem magyarországi vagy erdélyi „Wenceslaus de Jentis, Praenobilis Leodiensis”-t. *Jezsuita iskoladrámák, (Ismeretlen szerzők)...*, i. m., 958. Landshutban a darab szereplői között egy magyar nemes testvérpár is fellépett: a kisebb szintaxisták osztályában tanuló Franciscus Aloysius Hofreiter „Nobil. Hung.” és a parvista Franciscus Xaverius Hofreiter. *Anastasis Gloriosa*, [Landshut], A. Michel, (1719), (4^r-v.

1. Hunyadi László és Hunyadi Mátyás alakjának színrevitelét a magyar és a német jezsuiták egyaránt kedvelték. A feldolgozott események és a darabok színre kerülése között több mint kétszáz év telt el, ami elegendő „történelmi” távlatot és nagyobb szabadságot biztosított a témák szabad kezelésére, átformálására.

2. A német jezsuita színpadon játszott magyar történelmi drámák mindegyikében, így a Hunyadi-darabokban is megfigyelhető, hogy az összevethető magyarországi előadás(ok)nál bővebb történelmi tényanyagot mutattak be. Német nyelvterületen a színrevivők nem tekinthették közismertnek a magyarság történelmének egy-egy kiválasztott eseményét, ami nemcsak a témaválasztásra hatott, hanem ösztönözte a tágabb történelmi környezet ábrázolását.

3. A történelmi tárgyakhoz társított különféle közjátékok, kórusok, zenei betétek (áriák), szimbolikus, bibliai és mitológiai elemek beépítése, kidolgozottsága minden esetben az előadási alkalom reprezentativitásától és az előadók – tanáraik által pontosan ismert – tudásszintjétől függött.

4. Igazolást nyert, hogy az azonos cím alapján azonos dráma előadásának valószínűsítése a korábbi magyar kutatásban téves gyakorlat volt.